

Ненад МИЛЕНОВИЋ
Историјски институт
Београд

СРБИЈА И ДРУГА КОНФЕРЕНЦИЈА МИРА У ХАГУ 1907. ГОДИНЕ*

Апстракт: Став Србије и српске јавности према Другој конференцији мира у Хагу 1907. године, као и идејама којима је она покушала да удахне живот, су питања која је српска историографија неоправдано запоставила. Учешће српске делегације у раду конференције и став српског јавног мњења према самој конференцији су темељно анализирани у овом раду. Поглед из Србије на конференцију мира, и идеје које су лежале у њеним коренима, важан је и као пример става малих држава према том феномену. То је илустрација начина на који су оне покушавале да своје интересе уклопе у дискурс о универзалним вредностима мира, правде и хуманости, и ускладе га са специфичностима односа између великих сила и њихових малих суседа.

Key words: Serbia, the First and Second Hague Peace Conferences, the Attitude of Government, Public Opinion, the Limitation of Armaments, International Arbitration, Pacifism, Foreign Affairs.

Пророчанство Берте фон Сутнер, добитнице Нобелове награде за мир 1905. и једног од најпознатијих мировних активиста пре Првог светског рата, да се 20. век неће окончати, а да не посведочи протеривање бича рата из људског друштва, није се остварило. Ипак, то не значи да конференције мира у Хагу 1899. и 1907, препознатљива обележја овог периода, нису представљале значајан корак у жељеном правцу – хуманијем друштву ослобођеном ужаса рата. За многе је овај циљ, како тада, тако и данас, био чиста утопија. Фредерик Паси, добитник Нобелове награде за мир 1901, није тако мислио. Сматрао је да је свет у којем живимо настао од остварених утопија, односно идеја које су некада таквом карактеризацијом ниподаштаване и обезвређиване. Паси није био далеко од истине када је истицао да је нека идеја данас утопија, а већ сутра реалност, и да је свет

* Рад настао као резултат истраживања на пројекту Министарства за науку и технолошки развој *Српско друштво од друге половине 17. века до краја Првог светског рата. Постојаност и промене* (Ев. бр. 147027).

создан управо од таквих идеја. Уосталом, конференције мира у Хагу биле су важан корак у кодификацији међународног права и стварању Друштва народа (1920), претече УН-а и међународне организације која је раније сматрана великом утопијом. Грмљавина топова лета 1914. године неминуовно је бацила дебелу сенку на коначни суд о историјској вредности периода који многи и данас носталгично називају *Belle Époque*. Но, то нам не говори да у поменутом периоду није било великих идеја, позитивних промена и прогреса у многим областима људског друштва. Међу њима се, свакако, издвајају и конференције мира у Хагу, као и идеје којима су ови међународни скупови имали за циљ да удахну живот.

Став Србије и српске јавности према Другој конференцији мира у Хагу 1907. године, као и идејама којима је она покушала да удахне живот, су питања која је српска историографија неоправдано запоставила. Посвећен им је незаслужено мали простор, и то претежно у оним радовима који су се бавили, мање или више, сродним темама. Стога је неопходно да у овој анализи буду обухваћени проблеми као што су: учешће српске делегације у раду Конференције, став српског јавног мњења према самој Конференцији, као и допринос српске делегације том раду. Важно је сагледати какав је потенцијал српски државни врх видео у инструментима међународне политике и права које је Конференција имала да обезбеди, посебно у контексту кризних односа Србије са суседном Аустроугарском монархијом. Поглед из Србије на Конференцију мира, и идеје које су лежале у њеним коренима, важан је као пример става малих држава према том феномену. То је илустрација начина на који су оне покушавале да своје интересе уклопе у дискурс о универзалним вредностима мира, правде и хуманости, и ускладе га са специфичностима односа између великих сила и њихових малих суседа.

У интересу анализе поменутих проблема неопходно је да се кратко осврнемо на рад Прве и Друге конференције мира у Хагу, идеје које су биле њихов духовни покретач, као и проблеме који су се јавили током њиховог одржавања. Конференција мира 1899. године била је претеча конференцији одржаној 1907. године, која је, у многим аспектима, представљала наставак и допуну рада Прве конференције. Почетни корак у сазивању Прве конференције мира представљало је циркуларно писмо које је руски министар спољних послова гроф Муравјев 24. августа 1898. послао посланицима акредитованим у Петрограду. У првом плану налазила се прокламована жеља руског цара да се очува општи мир, и да се сви народи ослободе тешког финансијског терета непрестаног наоружавања. У ту сврху предложио је да се представници свих влада окупе на конференцији како би размотрили поменуте проблеме. Позив је наишао на уздржане и хладне реак-

ције у престоницама неколико великих сила, па је гроф Муравјев 11. јануара 1899, како би разбио лед, упутио нови циркулар, овога пута преко руских посланика у иностранству. У оквиру њега је предложио програм будуће конференције. Сва питања која су се тичала политичких односа између држава, као и постојећих међудржавних уговора, била су унапред искључена из расправе, како не би чинила препреку ефикасном раду конференције. Холандија је прихватила званичан предлог да место одржавања конференције буде у њеној престоници.

Прва конференција мира отпочела је рад 18. маја 1899. у Хагу. Проблеми су прво детаљно обрађивани на седницама три посебне комисије, да би резултати били представљани на пленарним седницама конференције. Последња од њих одржана је 29. јула 1899. Резултати су сумирани у *Завршном акту* који су потписали представници свих држава учесница. Он је садржао три конвенције (о мирном решавању међународних спорова, о законима и обичајима рата на копну, о примени Женевске конвенције у поморским ратовима), три декларације које су се односиле на (не)употребу одређених ратних средстава, резолуцију која је истицала да је смањене војних буџета изузетно пожељно ради добробити човечанства, као и шест жеља у вези са питањима чије решавање није било у директној надлежности конференције. Кључна тачка другог циркулара грофа Муравјева – ограничавање наоружавања и замрзавање војних буџета – је размотрена, и донет је закључак да се од те идеје због многобројних практичних тешкоћа мора одустати. Резолуција којом се остварење те идеје препоручује као пожељно представљала је згодан начин да се свету саопшти одустајање од њеног остварења. Међутим, оно је и пре почетка Конференције очекивано једино од највећих оптимиста, тако да неуспех у овом аспекту није значио да је и читава Конференција била неуспешна. Наиме, значај Прве конференције мира лежи у чињеници да је уопште одржана, као и да је постигла извесне резултате. Успостављен је преседан за будуће скупове сличне врсте, па је Конференција била значајан корак у развоју међународног права и међународне заједнице. Позитиван исход Конференције оличен је и у конвенцијама о арбитражи, односно о законима и обичајима ратовања. Ипак, ефекти Конференције се морају оцењивати и у контексту догађаја који су уследили током неколико наредних година. У том смислу, могу се у великој мери оправдати мишљења многих филантропа и мировних друштава да су резултати Конференције били обесхрабрујући. Мировна Конференција није допринела одржању мира у свету ни својим конкретним потезима, нити стварањем атмосфере помирљивости. У наредних неколико година избила су два већа ратна сукоба. Најзначајнији успех Конференције – конвенција о арбитражи у међународним споровима – до-

живео је, такође, своје ватрено крштење у периоду између две конференције. Током руско-јапанског рата њена вредност се показала у два наврата¹, а Стални међународни арбитражни суд је до 1907. решавао још четири случаја која су спадала у његову надлежност.²

Учесници Прве конференције нису предузели конкретне кораке у циљу сигурног одржавања нове конференције у блиској будућности. Једино је изражена жеља да се поједина питања уврсте у програм евентуалне конференције. Први конкретан предлог да се сазове нова конференција уследио је 1904. од америчког председника Теодора Рузвелта. Био је то одговор на резолуцију која му је упућена од стране дванаестог годишњег скупа Интерпарламентарне уније, одржаног од 12–14. септембра 1904. у Сент Луису (САД). Резолуцију је Рузвелту 24. септембра предочио Шарл Албер Гоба, добитник Нобелове награде за мир 1902. Амерички државни секретар за спољне послове Џон Хеј упутио је 21. октобра 1904. званичан циркулар америчким посланицима у државама потписницама *Завршног акта* Прве конференције мира. Тај циркулар је, изузев осврта на рад претходне Конференције, представљао и позив за одржавање нове конференције, али у себи није садржао и разрађени предлог програма рада. Ипак, одржавање конференције је морало бити одложено услед руско-јапанског рата, а на инсистирање руског цара Николаја II. Зато су САД 27. децембра 1904. упутиле и другу ноту којом су констатовале да је предлог повољно примљен, али да се одржавање конференције неминовно мора пролонгирати. Након закључења мира с Јапаном у Портсмауту 5. септембра 1905, руска влада је већ 13. септембра обавестила САД о својој спремности да предузме даље кораке ради сазивања конференције. Амерички председник је руском цару, на његову молбу, уступио част да буде званични иницијатор конференције. Међутим, услед унутрашњих проблема, руска влада није била у стању да се посвети припремама конференције. Руски посланици су, тек 29. марта 1906, владама држава у којима су били акредитовани упу-

¹ Арбитражом (Париз, децембар 1904 – фебруар 1905) је решен енглеско-руски спор у тзв. Догер бенк афери (октобар 1904), који је претио да изазове међусобни рат. Такође, трећи члан конвенције о арбитражи обезбедио је америчком председнику правна средства да покрене посредовање и мировне преговоре између Русије и Јапана 1905. године.

² У питању су били: америчко-мексички спор 1902, спор В. Британије, Немачке и Италије са Венецуелом од октобра 1903. до фебруара 1904. године, спор В. Британије, Француске и Немачке са Јапаном у новембру 1904. и мају 1905. године, и спор између В. Британије и Француске у вези са Оманом, који је решаван у јулу и августу 1905. године.

тили прелиминарни позив за одржавање Друге конференције мира.³ Предложени датум почетка конференције (јул 1906) није био одговарајући из више разлога.⁴ Услед тога, две недеље касније, неминовно је дошло до новог померања почетка конференције. Оно се испоставило и већим након што је Енглеска предложила да се у програм конференције уврсти и питање ограничење наоружања. Руска влада је морала да пошаље свог најбољег правника, професора Мартенса, да изглади разлике и усагласи ставове сила по питању програма. Након тога је, 3. априла 1907, могла да упути нови циркулар, којим је истакла да је све спремно за одржавање Друге конференције мира. Коначно, холандска влада је маја 1907. послала званичне позиве.

Друга конференција мира је отпочела свој рад у Хагу 15. јуна 1907. По броју позваних држава била је то, у најширем значењу те речи, права светска конференција. Међу 44 државе учеснице и 174 делегата на конференцији је била присутна и Србија са својом делегацијом. Конференција је радила пуна четири месеца. Одржано је укупно 11 пленарних седница, а *Завршни акт* конференције је усвојен 18. октобра 1907. Укупно је закључено 13 конвенција и једна декларација. Оне су имале да буду потписане у Хагу до 30. јуна 1908. године од стране опуномоћених представника држава. Усвојене су и резолуција о неопходности ограничења наоружања, резолуција у корист обавезног изборног суђења, као и резолуција у корист пројекта уговора о новом изборном суду. Изражене су и четири жеље по разним питањима, од којих је последња препорука за одржавање треће конференције мира. Решавање питања од чијег је позитивног исхода јавност очекивала највише, и на крају била разочарана неуспехом, била су питања ограничења наоружања и мирног решавања међународних спорова.

Ограничење наоружања. Предложени петогодишњи мораторијум на пораст војних буџета (1899) био је предлог који је лако могао да придобије обичне људе, али је тешкоће, које су стајале на путу његовог остварења, било немогуће превазићи. Политичарима и правницима је било јасно да није постојала формула која би се, у том смислу, могла применити на све државе. Потрага за њом је, у једном тренутку, запретила да угрози чи-

³ A. Pearce Higgins, *The Hague Peace Conferences and other international conferences concerning the laws and usages of war*, Cambridge 1909, 53-55.

⁴ Наиме, за јул 1906. већ је био заказан *Трећи панамерички конгрес* у Рио де Жанеиру, а Швајцарска је за јун 1906. сазвала конференцију ради ревизије *Женевске конвенције* из 1864. Такође, зграда холандског парламента је била слободна само до септембра, када су почињале његове седнице, а октобар је био месец када су у Холандији почињале незгодне климатске прилике.

таву конференцију 1899. Од сваке озбиљније дискусије у том правцу одустало се након што је немачки војни стручњак пуковник Шварцхоф предложио присутнима све могуће тешкоће и компликације тог чина. Једначина са више непознатих је тако приморала велике силе да се задовоље резолуцијом о великој пожељности ограничења војних буџета. Једногласно, уз аплауз, испоштована је идеја руског цара и донекле задовољена машта идеалиста и обичних људи. Идеја је била присутна у програму 1899, али не и у циркулару из 1906. Ако се има у виду положај у којем се Русија наша након изгубљеног рата, као и њена жеља да обнови наоружање, намеће се закључак да су се корени идеје налазили у руским политичким, финансијским и стратешким интересима, а не у искреном покушају приближавања идеалу мировних друштава и активиста.⁵ Идеја је била неостварива, пошто се косила са суверенитетом држава као основним принципом међународног права, али и услед непостојања правних инструмената који би обезбедили њено опште и симултано спровођење у пракси. Такође, она се наша и у вртлогу супротстављених интереса великих сила и немогућности одржања *status-a quo* у Европи. Ово је било очигледно како 1899, када се суштина расправе сводила на ограничење армија, тако и 1907, када су флоте биле у првом плану.⁶ „Оружани мир“, оличен у два супротстављена савеза који су се утркивали у наоружавању, било је најбоље што је Европа могла да очекује тих година. Наоружање само по себи никада није било директан узрок неког рата. Посредно, као психолошки фактор и узрок повећаном утицају војних фактора на политичке одлуке, наоружање је, ипак, могло бити узрок сукоба. Осећање несигурности, које је у многим државама постало доминантно, било је укоренењено у недостатку поверења у искреност и намере других држава, и инстинктивној тежњи за осигурање сопственог опстанка. Неповерење, страх од туђих намера и осећање несигурности биле су моћне препреке остваривању идеје о смањењу наоружања. Наоружавање је у једној држави производило осећање сигурности, али је, истовремено, у другим државама било узрок страха, који је утицао да се и оне додатно наоружавају. Био је то зачарани круг у којем је, парадоксално, наоружавање ради сигурности увећавало, а не умањивало, несигурност.

⁵ Детаљније о мотивима који су подстакли Русију да 1899. предложи ограничење наоружања видети у W. Langer, *The Diplomacy of Imperialism, 1890-1902*, New York 1956, 582-585.

⁶ Детаљније видети у D. Stevenson, *Armaments and the coming of the War, 1904-1914*, Oxford 1996, 105-111.

Принцип обавезне арбитраже. Најважнији резултати конференције мира 1899. били су *Конвенција о мирном решавању међународних спорова*, и Стални међународни арбитражни суд као њен производ.⁷ Основа за дискусију, која је 1899. вођена у оквиру треће комисије, био је британски нацрт. Највеће заслуге за формирање арбитражног суда припадају британској и америчкој делегацији, јер руски циркулар са предлогом програма није садржао ни принцип арбитраже, нити идеју сталног суда.⁸ Предлог арбитраже изнео је руски делегат барон де Стаал 26. маја, а предлог о оснивању Сталног арбитражног суда британски делегат Жулијен Понсефо 31. маја. Арбитража је истакнута као најефикаснији и најправеднији метод за решавање дипломатских спорова, како у погледу њихове правне природе, тако и у погледу интерпретације међународних конвенција. Питања која су се тичала националног престижа и виталних интереса била су искључена из система арбитраже. Уочи одржавања Друге конференције мира биле су присутне наде да ће 1907. бити учињен корак више, тако што ће се принцип арбитраже у одређеним питањима учинити обавезним, а рад суда ефикаснијим. Током конференције принцип је разматран у оквиру Прве комисије и њене прве Поткомисије. Највећи отпор обавезној арбитражи дошао је од стране Немачке. Шеф њене делегације барон Маршал фон Биберштајн истакао је да Немачка није спремна ићи даље од уопштеног прихватања принципа обавезне арбитраже. Након вишенедељних безуспешних преговора и маневрисања, предлога и контрапредлога, енглески предлог конвенције о арбитражи изнет је на гласање. Већина држава је гласала за овај предлог, чиме је прихватила обавезну арбитражу у споровима насталим у осам области. Чињеница је да те области нису имале велики значај, као и да неке велике силе нису подржале предлог.⁹ Изаостанак консензуса довео је до тога да поменути предлог буде осуђен на неуспех. Преостало је једино да се декларативно искаже једнодушност држава учесница у прихватању принципа обавезне арбитраже.

⁷ А. Pearce Higgins, *нав. дело*, 95-164 (коментар аутора, стр. 164-179). Дат је упоредни текст обе конвенције – 1899. и 1907. године – како на француском, тако и на енглеском језику.

⁸ У Србији је употребљиван израз *Стални изборни суд*. Израз *стални суд* не описује најпрецизније институцију предвиђену конвенцијом. Свака држава потписница требало је да именује четири представника за чланове суда. Када би нека држава затражила арбитражу суда, судије за тај појединачни случај бирале би се са списка свих судија. Отуда назив *изборни*. Суд је био *сталан* само у смислу да представља тело квалификованих стручњака спремних да, ако је потребно, помогну у решавању дипломатских спорова.

⁹ Немачка и Аустроугарска биле су против, док су Италија и Јапан били уздржани.

Политичка питања ни на једној од конференција нису разматрана. Обе конференције су тако биле без веће политичке важности, јер нису много утицале на политичке односе између великих сила. Ипак, мора се констатовати да је највеће негативне последице осетила Немачка. Током Прве конференције њена делегација је била најупорнија у неслагању са принципом обавезне арбитраже и успоставом сталног судског тела у ту сврху.¹⁰ У Берлину су били одлучно против оба предлога, иако су од њихових делегата у Хагу стизала озбиљна упозорења да се не сме дозволити да конференција пропадне услед негативног става Немачке. Од принципа обавезне арбитраже се 1899. одустало, а Немачка је прихватила стални суд, како не би увредила руског цара и била проглашена кривом за неуспех конференције. Немачка је, у ствари, гласно говорила оно што су и други мислили, али су били довољно мудри да ћуте и избегну одијум јавности због недостатка ентузијазма. Тврд и нетактичан став Немачке у овим питањима искоришћен је од стране њој ненаклоњених политичара, новинара и публициста као згодан адут у негативној кампањи. Стварана је слика да је такав став Немачке, иако су га у суштини, посебно по питању ограничења наоружања, делиле и остале велике силе, најбољи доказ да је она, као оличење милитаризма, препрека бољем и сигурнијем свету, да није мирољубива и да јој се не може веровати.¹¹ Сличан је био и ефекат немачке опозиције прецизирању спорова за које би важила обавезна арбитража 1907. године.¹² Тако је Немачка знатно доприносила укорењивању стереотипне представе о себи, која ће до 1914. непрестано јачати, да би током Првог светског рата била додатно потврђена и оснажена.

ПРИПРЕМЕ

Међу 138 представника из 26 земаља на Првој конференцији мира у Хагу 1899. били су и представници Краљевине Србије. Делегацију су чинили Чедомил Мијатовић¹³ (1842-1932), посланик у Лондону и Хагу, пуковник Александар Машин (1857-1910), посланик на Цетињу и др Воји-

¹⁰ О суштини немачког противљења видети у: Roger Chickering, *Imperial Germany and a World without War. The Peace Movement and German Society, 1892-1914*, New Jersey 1975, 218-239, 410-419.

¹¹ W. Langer, *The Diplomacy of Imperialism*, 592.

¹² Theodor Wolff, *Das Vorspiel*, München 1924, 223.

¹³ О учешћу Мијатовића на конференцији мира 1899. видети у: Слободан Г. Марковић, *Гроф Чедомил Мијатовић, Викторијанац међу Србима*, Београд 2006, 218-222.

слав Вељковић (1865-1931), професор Административног права на Великој школи у Београду. У Првој комисији, која се бавила ограничењем наоружања, Србију је заступао пуковник Машин. У Другој, која је имала задатак да пропише законе рата на копну, Србију су представљали Мијатовић и Вељковић. Они су били и међу члановима Треће комисије, која је проучавала питање мирног решавања међународних спорова. Српска делегација је највише пажње посветила изради *Конвенције о мирном решавању међународних спорова*. Наиме, предложеном дефиницијом стварала се опасност да, у еластично утврђеној обавезности, јаке државе стекну ново оружје и средство притиска на слабије. У том питању српска делегација је настојала да наступа у тесној сагласности са Румунијом и Грчком, док Бугарска није могла бити придобијена за такав курс. Делегација је, такође, била заокупљена третманом Црне Горе, која је била позвана на конференцију, али је овластила Русију да је заступа.¹⁴ На завршној седници Србија је гласала за све три конвенције и три декларације, учинивши само у *Конвенцији о мирном решавању међународних спорова* извесне резерве. Оне су 20. јула 1899. унете у записник треће комисије. Резерве су се односиле на члан 27. у којем се говорило о дужности сила потписница да, у случају сукоба, упуте дотичне државе на Стални изборни суд. Српски делегати су сматрали да би такав корак великих сила, јер мале према великим не би могле, практично, подузети такву посредничку улогу, значио повреду достојанства малих држава и мешање у њихове унутрашње ствари.¹⁵

На основу члана бр. 70 *Конвенције о мирном решавању међународних спорова*, а указом донетим 16. априла 1901, за српске чланове Сталног изборног суда именовани су Ђорђе Павловић, Глиша Гершић, Милован Миловановић и Миленко Веснић.¹⁶ Мандат чланова суда трајао је шест година. Дакле, на основу члана бр. 23 поменуте конвенције, српска влада морала је најкасније до 16. априла 1907. новим указом, било да обнови мандат старим, било да именује нове чланове Сталног изборног суда у Хагу. На предлог председника владе Николе Пашића, 28. марта 1907. је краљ Петар I донео указ којим су практично именовани нови-стари чланови Сталног изборног суда. Од првобитних чланова именовани су и овога пута председник Касационог суда Ђорђе Павловић, посланик у Риму др Мило-

¹⁴ Црна Гора је и 1907. овластила руску делегацију да је заступа на Конференцији мира у Хагу.

¹⁵ Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење (у даљем тексту: АС, МИД, ПО), 1907, Фасцикла-VIII, Досије-I, ролна број 314, VIII/14-15.

¹⁶ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/4-5, пов.бр.474, изв. из Лондона од 17. јануара 1907.

ван Миловановић и посланик у Паризу Миленко Веснић. Изостало је именовање Глигорија Гершића, бившег министра правде и ректора Велике школе.¹⁷ Два дана касније о овим постављењима обавештен је Међународни биро Сталног изборног суда у Хагу. Биро је постављења потврдио 5. априла и, потом, 8. априла званично о томе обавестио српску владу.¹⁸

Поменуте америчке ноте упућене 1904. ради сазивања, а потом и одлагања, конференције, српска влада је добила од америчког посланика акредитованог за Грчку, Румунију и Србију Џона Бринкерхофа Џексона. Прву ноту је Џексон упутио из Букурешта 28. новембра 1904.¹⁹ Српска влада још није била стигла да одговори на ту ноту, када је отправник полова у Атини Јован Ф. Христић 12. јануара 1905. послао америчку ноту о одлагању конференције, коју је добио од самог Џексона.²⁰ У септембру 1905. српска влада је обавештена да је руски цар, након закључења мировног споразума с Јапаном, предузео неопходне кораке ради сазивања нове конференције.²¹ Србија је 3. априла 1906. године од руског посланства у Београду добила нови позив за учешће на Другој конференцији мира, заједно са предложеним програмом и листом позваних држава.²² Влада није журила с одговором, јер је била упозната с недоумицама великих сила око датума одржавања конференције. Услед претходно наведених разлога читав конференција је морала да буде одложена. Сходно томе, Министарство иностраних дела Србије је 14. априла 1906. вербалном нотом обаве-

¹⁷ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/36, указ краља Петра I, 15. март 1907.

¹⁸ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/37, пов.бр. 478, 17. март 1907; Исто, VIII/45, саопштење бр. 1248, пов.бр. 523, 5.април 1907. Нотификација Међународног бироа – Исто, 1907, Ф-VIII, Д-VI, рол. бр. 315, VIII/403, пов.бр. 2594, *Bureau international de la Cour permanente d'arbitrage*, № 1248, La Haye, le 8 avril 1907.

¹⁹ АС, МИД, ПО, 1905, Ф-IX, Д-III, рол. бр. 290, IX/99-103, *Department of State to the Representatives of the United States Accredited to the Governments Signatories to the Acts of The Hague Conference, 1899*, October 21, 1904. Нота је била пропраћена одговарајућим писмом на француском језику. – Исто, 1905, Ф-IX, Д-III, рол. бр. 290, IX/97-98, пов. бр. 2055, 15/28. новембар 1904.

²⁰ АС, МИД, ПО, 1905, Ф-IX, Д-IV, рол. бр. 290, IX/176-178, *Department of State to the Representatives of the United States Accredited to the Governments Signatories to the Acts of The Hague Conference, 1899*, December 16, 1904, пов.бр. 163, изв. Христића из Атине од 30. децембра 1904.

²¹ АС, МИД, ПО, 1905, Ф-IX, Д-IV, рол. бр. 290, IX/217, пов. бр. 1608, 13/26. септембар 1905.

²² АС, МИД, ПО, 1906, Ф-IX, Д-V, рол. бр. 303, IX /269-273, бр.144, пов.бр. 638, 21.март/3.април 1906; Исто, IX /274-278, бр.145, пов.бр. 639, 21.март/3.април 1906.

штено о новом одлагању.²³ Након консултовања српских посланика на страни о природи и садржају одговора других држава,²⁴ Министарство је уручило званичан одговор руском отправнику послова и првом секретару посланства Борису Евреинову. Истакнуто је да српска влада у потпуности прихвата гледиште руске владе о потреби даљег развијања и усавршавања започетог великог дела, и да ће се радо одазвати позиву, с надом да ће и Друга конференција дати корисне резултате у спровођењу племенитих идеја мира и међународне правде.²⁵ Миленко Веснић је средином фебруара 1907, с великом дозом сигурности, могао да извести владу у Београду о датуму почетка конференције. Већ крајем јануара 1907. било је јасно да ће конференција започети свој рад средином јуна, иако је било извесних недоумица све док мисија грофа Мартенса није окончана.²⁶ Руски царски посланик у Београду Василије Сергејев уручио је 5. априла 1907. српском министру иностраних дела званични позив за учешће Србије на Другој конференцији мира, заједно са њеним програмом.²⁷ Званични позив холандске владе, као домаћина скупа, уследио је 12. априла 1907.²⁸

Уочи почетка Друге конференције мира било је неопходно да се изврши ратификација конвенција и декларација донетих 1899,²⁹ као и *Конвенције о болничким бродовима* донете 21. децембра 1904. на посебном међународном конгресу у Хагу.³⁰ Холандски посланик у Србији барон Вел-

²³ АС, МИД, ПО, 1906, Ф-IX, Д-V, рол. бр. 303, IX /283-284, бр.158, пов.бр. 703, 1/14.април 1906.

²⁴ АС, МИД, ПО, 1906, Ф-IX, Д-V, рол. бр. 303, IX /279, пов.бр. 639, 28. март 1906.

²⁵ АС, МИД, ПО, 1906, Ф-IX, Д-V, рол. бр. 303, IX /311-313, пов.бр. 1060, 14. јун 1906.

²⁶ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/11-12, пов.бр.53, изв. из Париза од 31. јануара 1907; Исто, VIII/21-22, пов.бр. 95, изв. из Париза од 24. фебруара 1907; Исто, VIII/32-35, пов.бр. 126, изв. из Париза од 12. марта 1907.

²⁷ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/41-44, бр. 161, пов.бр. 504, 23. март 1907.

²⁸ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/48-49, бр. 109, пов.бр. 560, 12. април 1907.

²⁹ Реч је о три конвенције (*Конвенција о решавању међународних сукоба мирним путем*, *Конвенција о законима и обичајима у рату на сувом* и *Конвенција о примени на рат на мору Женевске конвенције од 22.августа 1864*) и три декларације усвојене на конференцији у Хагу 1899.

³⁰ Завршни извештај српског представника Миленка Веснића, протоколе заседања и текст конвенције на француском језику видети у: АС, МИД, ПО, 1905, Ф-IX, Д-III, рол. бр. 290, IX/141-156, пов.бр. 321, изв. Веснића из Париза од 11. децембра 1904; Текст конвенције на српском језику. – АС, МИД, ПО, 1906, Ф-IX, Д-V, рол. бр. 303, IX /319-320, *Конвенција о болничким бродовима*.

дерен-Ренгерс је 26. јануара 1907, у склопу припрема за упућивање званичних позива за учешће на новој конференцији мира, ургирао код српске владе да изврши ратификацију *Конвенције о болничким бродовима* до краја фебруара 1907. Све конвенције и декларације, изузев последње поменуте, ратификоване су 28. децембра 1900. Ратификације су депоноване у Хагу 11. маја 1901.³¹ По овлашћењу краља Александра Обреновића од 5. априла 1902, а на предлог владе, оне су поднете Народној скупштини на усвајање.³² Ипак, том приликом нису узете у претрес, већ су на седници одржаној 8. априла 1902. само прочитане и, потом, упућене надлежном скупштинском одбору. На томе је ствар и остала све до 1907. године. Како је њихово усвајање било неопходно пре почетка нове конференције, министар иностраних дела Никола Пашић је 20. фебруара 1907. послао генералу Сави Грујићу, председнику Државног Савета, поменуте конвенције и декларације, и затражио мишљење Савета о њима.³³ Почетком марта је морао поново да интервенише како би Савет што пре заузео став по том питању.³⁴ Савет је на седници одржаној истог дана коначно закључио „*да све што је утврђено предњим конвенцијама и декларацијама служи интересима човечанства, и да треба усвојити и у начелу и у појединостима.*“³⁵ Краљ Петар I је 21. марта 1907. овластио Пашића да Народној скупштини, сазваној у први редовни сазив за 1906, поднесе на усвајање те четири декларације и три конвенције.³⁶ Пашић је то и учинио 30. марта 1907.³⁷ На-

³¹ Црна Гора је конвенције потписане 1899. ратификовала 16. октобра 1900, а конвенцију из 1904. потписала је 26. марта 1907.

³² АС, МИД, ПО, 1906, Ф-IX, Д-V, рол. бр. 303, IX /333-334, бр. 4088, 23. март 1902. По члану 52. Устава из 1889. и 1903, односно чл. 13 Устава из 1901. године, била је неопходна сагласност Народне скупштине за ступање на снагу уговора чије је извршење изискивало издатке из државне касе или измену постојећих закона. По члану 29. *Конвенције о мирном решавању међународних спорова* свака држава потписница била је дужна да сноси део трошкова конституисања и рада Сталног изборног суда у Хагу. Стога су ове конвенције и декларације морале бити одобрене од стране законодавног тела.

³³ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/13, пов.бр. 265, Пашић Грујићу 7. фебруар 1907.

³⁴ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/16, пов.бр. 309, Пашић Грујићу 17. фебруар 1907.

³⁵ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/17, бр. 1016, Грујић Пашићу 17. фебруар 1907.

³⁶ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/20, указ краља Петра I, 8. март 1907.

³⁷ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/19, пов. бр. 322, Пашић Нар. скуп., 17. март 1907.

родна скупштина је са садржајем ових докумената упозната на седници одржаној 2. априла 1907. којом је председавао потпредседник Љуба Јовановић.

Као и у случају ратификације конвенција и декларација донетих 1899, Србији је требало доста времена да одреди чланове делегације која ће представљати државу на конференцији 1907. Извесно време је као сигуран представник Србије на Конференцији фигурирао министар правде и будући посланик у Паризу Миленко Веснић. Он је крајем 1906. године боравио је у Београду, али није стигао да се упозна са програмом Конференције услед обавеза у Министарству правде и Скупштини. Том приликом му је напоменуто да ће бити један од представника Србије на Конференцији.³⁸ Стране дипломате су желеле да знају ко ће бити у саставу српске делегације и да ли су чланови упознати са предложеним програмом конференције. С одређивањем се каснило, па је Веснић нашао за сходно да затражи „да *Кр[аљевска] Влада дефинитивно одреди бар свога првог представника...и да му што пре стави на расположење сав материјал који до сада има при руци.*“³⁹ Осим свог првог делегата, Србија је морала да именује и техничке представнике као остале чланове своје делегације. До краја марта највећи број европских држава већ је одредио своје представнике на Конференцији, иако званични позиви још увек нису били упућени. Чланови српске делегације на конференцији одређени су почетком маја. То су били генерал Сава Грујић (1840-1913), председник Државног савета, др Милован Миловановић⁴⁰ (1863-1912), посланик у Риму (од 1902), др Миленко Веснић (1863-1921), посланик у Паризу (од 1904) и Михаило Милићевић, посланик у Лондону и Хагу (од 1906).⁴¹ Средином маја Миленко Веснић је упозорио Пашића да оваква владина одлука у париским дипломатским круговима изазива веома велико чуђење и озбиљне замерке. Велике силе Француска и Италија именовале су по три делегата, државе као што су Белгија, Португал или Данска свега два, док је Србија нашла за сходно да именује, ни мање ни више, него четири представника. Сходно томе, а истичући да је и сам додатно оптерећен службеним пословима, Ве-

³⁸ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/7-10, пов.бр.37, изв. из Париза од 23. јануара 1907.

³⁹ Исто.

⁴⁰ Детаљније о учешћу самог Миловановића на конференцији видети у: Vojislav Vučković, *Milovan Đ. Milovanović na Drugoj konferenciji mira u Hagu (1907)*, *Jugoslovenska revija za međunarodno pravo*, sv. 2, Beograd 1958, 352-360; Димитрије Ђорђевић, *Милован Миловановић*, Београд 1962, 80-82.

⁴¹ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/67, пов.бр.690, Пашићев телеграм из Лондона, 22. април 1907.

снић је 14. маја затражио да га влада разреши дужности делегата на предстојећој Конференцији.⁴² Министарски савет је 29. маја 1907 донео одлуку да се обезбеде финансијска средства за дневнице и путне трошкове чланове српске делегације.⁴³ У ту сврху је Главна државна благајна, по наредби министра финансија Лазе Пачуа од 1. јуна, послала 5. јуна Министарству иностраних дела укупну суму од 11.000 динара у злату.⁴⁴ Милован Миловановић је 9. јуна отпутовао из Рима у Хаг. Сава Грујић је отпутовао из Београда 6. јуна, а у холандску престоницу приспео 10. јуна. Михаило Милићевић је из Лондона отпутовао 14. јуна, и истог дана стигао у Хаг.⁴⁵ Српски представници су се, попут већине делегата, сместили у оближњем приморском месту Шевенинген.

У Београду је рано уочен обим припрема које су вршене за одржавање Конференције. Посебна пажња била је усмерена на мисију грофа Мартенса и његов обилазак релевантних европских престоница – Берлина, Париза, Лондона, Хага, Рима и Беча. Лични царев изасланик имао је задатак да са представницима осталих великих сила тачно утврди делокруг Конференције. У извештајима српских дипломата, најупућенијих у при-

⁴² АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-VI, рол. бр. 315, VIII/405-406, пов.бр. 2595, Веснић Пашићу, Париз 14. мај 1907. Током свог живота Веснић ће, ипак, учествовати на две мировне конференције, у Лондону (1912/13) и Паризу (1919/20), мада ће оне бити сазване у циљу окончања, а не спречавања ратних сукоба.

⁴³ На име дневница било је одређено 130 динара у случају да конференција траје један месец, односно 100 динара уколико рад потраје дуже. Крајњи обрачун имао се извршити по окончању конференције, када су делегати били дужни да поднесу рачуне о путним трошковима. Исплате је требало извршити из ванредног кредита за непредвиђене трошкове. – АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VI-II/82-83, пов.бр. 786, 16. мај 1907.

⁴⁴ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/96, пов.бр. 7368, Мин.фин.-МИД-а, 23.мај 1907. Истог дана је Министарство иностраних дела проследило чекове у вредности од по 4.000 динара у злату посланствима у Риму и Лондону. – АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/97, пов.бр. 807, 23.мај 1907. Министарство је делегатима, на име трошкова боравка, издало укупно 50.000 динара, и то: Грујићу 15.000, Миловановићу 18.000 и Милићевићу 17.000 динара. – АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-VI, рол. бр. 315, VIII/368, пов.бр.1615, МИД за Мин.фин., 25.октобар 1907.

⁴⁵ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/98-100, пов.бр. 818, 849, телеграми од 9, 10. и 14. јуна 1907. Због дворских светковина које су у Лондону приређене приликом посете данског краља, и на које су позвани и шефови тамошњих страних мисија, Милићевић није могао раније да крене у Хаг, али је ипак стигао на почетак конференције. – АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол.бр.314,VIII/103-104, пов.бр. 207, изв. из Лондона од 30.маја 1907.

преме Конференције, види се да су највише ценили и истицали стручност и умеће управо Мартенса, као и француског делегата Луја Реноа.⁴⁶ Мартенс је, после Берлина, 2. фебруара 1907. стигао и у Париз. Веснић је на вечери у руској амбасадџи у Паризу имао прилике да сазна више појединости о самој мисији руског грофа. Том приликом предочено му је да су искрсле потешкоће услед иницијатива Лондона и Вашингтона да се, у већ усаглашени програм конференције, уврсте и питања смањења наоружања, односно ограничења насилне наплате дуга. Управо је усаглашавање енглеског и немачког гледишта о ограничењу разоружања, ради уклањања и последње препреке одржавању Конференције, заокупљало пажњу српских посланика.⁴⁷ Посланик у Лондону Милићевић, један од најспособнијих професионалних српских дипломата тог периода, прецизно је закључио да се, с обзиром на противљење осталих сила, неће „*износити формалан предлог, али држим да ће се предложити макар резолуција, у којој би се изјавила нада да ће се на доцнијим конференцијама моћи приступити решавању тог питања*“.⁴⁸ Велике силе су, ипак, биле споразумне да се на Конференцији не узима у претрес ниједно питање које не би било размотрено пре њеног отварања. Београд је, ипак, очекивао да Конференција постигне одређени допринос на даљем унапређењу међународног права, као и правних инструмената и моралних начела која би допринела идеји мира. Преовладала је свест да се од Конференције не може очекивати неки спектакуларни непосредни резултат, а постојала је, чак, и бојазан да Конференција не доведе до погоршавања стања у међународним односима, уместо да послужи ствари мира.⁴⁹

У званичним круговима је постојала сасвим јасна свест о улози којју ће Србија моћи да игра на Конференцији. Није изостала реална представа о снази, значају и утицају Србије на међународном скупу те врсте. О томе постоје многобројна сведочанства у извештајима српских посланика из најважнијих европских престоница.⁵⁰ У читавом низу својих извештаја са Конференције српски делегати, директно, или на посредан начин, говоре о

⁴⁶ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/7-10, пов.бр.37, изв. из Париза од 23. јануара 1907.

⁴⁷ Исто; АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/21-22, пов.бр. 95, изв. из Париза од 24. фебруара 1907.

⁴⁸ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/25-29, пов.бр. 89, изв. из Лондона од 2. марта 1907.

⁴⁹ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/32-35, пов.бр. 126, изв. из Париза од 12. марта 1907.

⁵⁰ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-I, рол. бр. 314, VIII/7-10, пов.бр.37, изв. из Париза од 23. јануара 1907.

Србији као земљи која спада у ред *малих, слабих, угрожених* држава.⁵¹ Циљеви и стратегија наступа Србије на Конференцији су стога дефинисани у складу, не само са националним интересима, већ и са поменутом представом о реалним дOMETИМА иницијатива које би потекле од стране српске делегације. У обзир су узета и питања која су заузимала централно место у програму Конференције. Стога је први и основни задатак било упознавање са питањима која ће бити изнета на Конференцији, како би се видело да ли ће, у којој мери, и на који начин, она утицати на интересе Србије. Питања од кључног интереса за Србију била су принцип обавезности изборног суђења, ширина његове примене, облик у којем ће бити прихваћена тзв. Драгова доктрина и питање почетка ратних операција. Веома је важно истаћи и став који је српска делегација заузела на самом почетку Конференције, да ће Србија „у свим другим питањима... прихватити све предлоге који су надахнути духом хуманитарности и одговарају начелима науке о међународном праву, а према потреби и приликама и са своје стране покренути питања и чинити примедбе у истој духу.“⁵² Видимо високо место које су хуманитарни обзири имали као фактор у дефинисању, не само српске позиције на Конференцији, већ и националних интереса уопште. Али, истовремено запажамо и чињеницу да су ти хуманитарни обзири у другом плану када се ради о највишим националним интересима, и проблемима у којима би они могли бити угрожени, уколико би резултат Конференције био у нескладу са српском позицијом. По овом питању Србија се није разликовала од других држава овог периода које су, неке мање, а неке више, показивале све развијенију свест о потреби демократизације и хуманизације људског друштва, али су неретко националне интересе претпостављале поштовању и унапређењу поменутих принципа.

КОНФЕРЕНЦИЈА

Друга конференција мира у Хагу отпочела је с радом 15. јуна 1907, одржавањем прве пленарне седнице у најстаријој и најимпозантнијој сали (*Oranjesaal*) холандске краљевске палате *Huis ten Bosch*. Седница је протекла у избору председништва, секретара и поздравним говорима. Холандски министар спољних послова Јонкхер фан Тетс фан Гудриан је предложио да за председника буде изабран први руски делегат Нелидов, што је

⁵¹ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/121-128, бр.20, изв. из Хага од 27. јуна 1907.

⁵² Исто.

Конференција једногласно прихватила. За почасног председника изабран је поменути холандски министар. Седница је закључена након што су прочитани поздравни говори холандске краљице Вилхелмине (1890 – 1948) и руског цара Николаја II (1894 – 1917). Друга пленарна седница одржана је у 19. јуна. Након што је Нелидов саопштио да су државе које нису учествовале на Првој конференцији мира потписивањем посебног протокола 14. јуна у Хагу дале свој пристанак на конвенције закључене 1899, делегати су замољени да положи своја пуномоћства у секретаријату конференције. Након одавања почести преминулом председнику прве конференције барону де Стаалу, конференција је усвојила пословник о раду. Потом се приступило формирању радних комисија у којима се имао обавити највећи део посла на конференцији.⁵³ Ниједно питање није могло бити изнето на гласање и усвојено на пленарној седници пре него што би било темељно обрађено и усаглашено у једној од комисија. Изабрани су председници комисија, два до три почасна председника и по три потпредседника.⁵⁴ Милован Миловановић је изабран за потпредседника четврте комисије.⁵⁵ Ипак, од свих ових званичника Конференције стварну важност за њене послове имали су само председници комисија. Сутрадан, 20. јуна 1907, делегати су се у секретаријату Конференције пријављивали за чланство у комисијама, а оне су одржале своје конститутивне седнице 22. и 24. јуна 1907. Није постојало формално ограничење у броју комисија у којима је сваки од делегата могао бити члан, нити је био ограничен број делегата које је нека од држава могла имати у одређеној комисији. Без обзира на то колико је чланова једна држава имала у некој комисији, она је и даље поседовала само један глас. Чланови српске делегације пријавили су се за чланство у првој и другој комисији. Трећа и четврта комисија имале су се бавити питањима поморског рата и ратног права. Ови проблеми нису били од интереса за Србију, јер она није имала морске обале, морских лука, као ни бродова на мору. Српски представници су, стога, сматрали да би било потпуно депласирано да учествују у раду ових комисија. Само у првој комисији имала су

⁵³ Формиране су комисије: прва (питања обавезне арбитраже, сталног изборног суда, насилне наплате дуга), друга (закони и обичаји рата на сувом, права и дужности неутралних држава), трећа и четврта (кодификовање поморског ратног права). - АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/113.

⁵⁴ Председници комисија били су: француски делегат Леон Буржоа (прва), белгијски делегат Бернерт (друга), италијански делегат гроф Торнијели (трећа) и руски делегат професор Мартенс (четврта). Комплетан састав комисија видети у: АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/114.

⁵⁵ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/146-147, бр.23, изв. из Хага од 4. јула 1907.

се очекивати питања од важности за интересе Србије, како по самој природи питања која су ушла у делокруг комисија, тако и по ономе што су српски делегати могли чути током првих пленарних седница и у приватним разговорима с делегатима великих сила. Српски делегати су били свесни да решења ових питања, како је то истакао Милићевић, могу задрати у „наше животне интересе својим утицајем на наш међународни положај уопште и на односе који се, услед наших нарочитих државних задатака, развијају неминовно између нас и великих сила, а понаособ између нас и наших суседа.“⁵⁶ Самим тим, све напоре је требало концентрисати управо на ова питања. За прву комисију пријавили су се Миловановић и Милићевић, а за другу Грујић и Миловановић.⁵⁷

Прва комисија бавила се изменама и допунама *Конвенције о мирном решавању међународних спорова* (1899), питањем обавезне арбитраже, Сталног изборног суда, насилне наплате дуга и др. Милићевић је уочио постојање опште тежње да се установа међународног изборног суда учврсти, и да се осигура што је могуће шира примена принципа да спорове између држава треба расправљати као и приватне спорове, судским путем, а не ратом. Истовремено је имао на уму и основну слабост суда који је формирала Прва конференција мира – изостанак принципа обавезности арбитраже. Стога је у програм Конференције унето и питање да ли се, у којим случајевима, и под којим условима, може учинити обавезном, како установа изборног суда, тако и установа анкетних комисија. То су била она питања, чије решење, наглашавао је Милићевић, „*може дубоко засећи у наше животне интересе.*“⁵⁸ На Првој конференцији покренуто је питање обавезности међународних анкетних комисија. Велика већина држава била је

⁵⁶ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/121-128, бр.20, изв. из Хага од 27. јуна 1907.

⁵⁷ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/108-109, бр.13, изв. из Хага од 21. јуна 1907; Исто, VIII/121-128, бр.20, изв. из Хага од 27. јуна 1907. Комисије нису заседале у исто време, па је било могуће да један делегат учествује у раду више комисија. Српски делегати су обавестили владу у Београду да ће после сваке седнице пленума и комисија слати званичне извештаје које ће, по споразуму, састављати Милићевић. - АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-VI, рол. бр. 315, VIII/432-433, пов.бр. 2850, изв. Грујића из Хага од 9. јуна 1907.

⁵⁸ Српска делегација је у опширном извештају из Хага 27. јуна 1907. изложила проблеме од суштинског значаја за Србију, као и позиције које би требало заузети приликом расправе о њима. Уједно је затражила од Николе Пашића, као министра иностраних дела, да ова становишта размотри и одговори делегацији да ли их одобрава или не. – АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол.бр. 314, VIII/121-128, бр.20, изв. из Хага од 27. јуна 1907.

спремна да прихвати овај руски предлог, тим пре јер је он требало да буде претеча обавезности међународног изборног суда. Српски делегати, у договору са румунским и грчким представницима, најодлучније су се томе супротставили, и њиховом отпору има се, у великој мери, приписати заслуга што се од предлога одустало. Намеће се питање да ли су српски делегати и српска влада, која је одобрила њихово држање, били на правом путу залажући се тако одлучно против принципа обавезности. Принцип обавезности судског расправљања спорова, који се могу јавити међу државама, био је у интересу, пре свега, малих и слабих, који нису у стању одбрани своја права против претензија великих. Ма колико била мала заштита права, коју би истражне комисије могле дати, поставља се питање није ли их требало прихватити, не толико ради њих самих, колико ради саме идеје којој оне воде. Није ли било неприродно да против њиховог остварења борбу поведу баш оне европске државе – Србија, Румунија и Грчка – чија су не само права, већ и егзистенција, највише изложене неправедним претензијама? Када би се ствар расправљала с гледишта правне теорије, закључило би се да би свака обавезност правних средстава у мирном решењу спорова утолико више одговара интересима једне државе, уколико је њен положај тежи, а снага за заштиту сопствених права мања. Али, тако није било! Принцип обавезности имао је да се исказе, како је то произашло из конференцијских дебата, рестриктивном формулом, која је остављала најшире поље произвољном тумачењу и примени која је зависила искључиво од добре воље одређене државе. Одредба формуле – „*кад нису у питању битни интереси и част држава*“ је, у суштини, имала негативан, а не позитиван карактер. Јасно је да тако исказана обавезност није давала никаква јемства, да ће се велика сила према свом малом и слабијем противнику осећати обавезном да пристане на међународну истражну комисију, посебно у случајевима када то не би одговарало њеним интересима. Истовремено, стварала се опасност да у тако еластично утврђеној обавезности јаке државе не стекну ново оружје и средство притиска на слабије, приморавајући их на истражне комисије у приликама које могу бити њима посебно непријатне.⁵⁹

Осам година касније Србија је остала, у суштини, на истом становишту. Неопходно је било истаћи како би Србија принцип обавезност поздравила с највећим одушевљењем, не само с гледишта општих, него и с

⁵⁹ Управо је те разлоге, током дебате о анкетним комисијама на првој конференцији мира, и нагласио српски делегат Војислав Вељковић. – АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/121-128, бр.20, пов.бр. 944, изв. Милићевића из Хага од 27. јуна 1907.

гlediшта националних интереса. Истовремено, требало је нагласити да битни државни интереси, који се потпуно поклапају с интересима слабијих држава уопште, не допуштају Србији да под етикетом обавезности прими формуле које не обавезују јаке према слабима, већ им дају додатно средство притиска.⁶⁰ Стога се против формула привидне обавезности требало борити заузимањем становишта да су српски делегати спремни прихватити сваку прецизно дефинисану обавезност, посебно уколико јој се буде дао што шири смисао, и ако, и у практичном и у теоријском смислу, обавезује све државе.⁶¹ Милићевић је предложио да српска делегација формулише и поднесе предлог у том смислу. Није било илузија да би овакав српски предлог могао да буде примљен, али се њиме желело што јасније истаћи српско гlediште.⁶² Он би био у складу не само са интересима Србије и осталих малих држава, већ и идејом конференције, а стекао би и симпатије јавног мњења.⁶³

Делегација Србије је 6. јула 1907. поднела Конференцији предлог о измени *Конвенције о мирном решавању међународних спорова* закључене 29. јула 1899. Предложена је промена члана бр. 19 ове конвенције додавањем две одредбе. Тим одредбама би се у надлежност Сталног међународног изборног суда ставиле две врсте спорова: 1. спорови настали услед различитог тумачења и примене трговинских споразума и конвенција, 2. спорови произашли из финансијских обавеза које је једна држава преузела према другој држави или поданику стране државе.⁶⁴ Овим предлогом српска делегација је истакла своју приврженост принципу обавезности, али и гlediшту да случајеви у којима она важи морају бити јасно и прецизно дефинисани, пошто свака нејасноћа у међународном праву доводи до тумачења које никада не иде у прилог малих држава. Предлог је поднесен, иако су чланови српске делегације били свесни мале вероватноће да буде усвојен. Миловановић је одмах јасно прецизирао и основни узрок. С једне стране, питање о обавезном међународном изборном суду није довољно сазрело да би било решено на Другој конференцији мира. С друге стране,

⁶⁰ Исто.

⁶¹ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/156-157, пов.бр. 997/907, Миловановић Пашићу, 4. јул 1907.

⁶² АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/121-128, бр.20, изв. из Хага од 27. јуна 1907.

⁶³ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/154-155, бр.28, изв. из Хага од 23. јуна 1907.

⁶⁴ Текст српског предлога на француском. – АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/154-155, бр.28, изв. из Хага од 23. јуна 1907; Исто, VIII/173-174, бр. 32, изв. из Хага од 18. јула 1907.

велике силе, у чијим се рукама налази моћ, још увек нису мислиле да би требало да се одрекну евентуалне употребе те моћи ради задовољења својих интереса, како на политичком, тако и на економском плану, чак и онда када право не би било на њиховој страни. Миловановић је истакао како је његов говор, који је држао 16. јула образлажући српски предлог, „*учинио снажнији утисак и био поздрављен симпатичније него можда и један други.*“ Ишао је толико далеко у процени утиска који је оставио његов говор, да је Пашићу рекао да без икаквог претеривања и лажне скромности може и хоће да каже „*да је успех који сам и за Србе и за српску делегацију постигао, био сјајан.*“ Доказ његовом успеху биле су „*изјаве и саопштења најмеродавнијих и најкрупнијих личности на конференцији.*“⁶⁵ Нема сумње да је Миловановић, као елоквентан, харизматичан и даровити говорник, својим говором оставио изванредан утисак на све присутне, а посебно на оне који су се слагали и са суштином његовог говора. Међутим, похвале о којима говори у писму Пашићу добијао је и од оних који се нису слагали са принципима које је предлагао, па се поставља питање њихове стварне вредности.⁶⁶

Амерички предлог конвенције је као најпотпунији узет за основу расправе, иако су и Португал, Шведска, Србија, Енглеска и још седам држава изнели своје предлоге.⁶⁷ На четвртном састанку прве подкомисије прве комисије српски делегати су се могли уверити да се ни од руског, ни од француског предлога не може очекивати принцип обавезности дефинисан по замислима малих држава. Стога је Србији више одговарало да се задржи текст конвенције из 1899, него да се прихвате ти предлози.⁶⁸ На седмој седници, одржаној 23. јула, и немачки први делегат барон Маршал се изјаснио у прилог принципа обавезности, али само у одређеном броју споро-

⁶⁵ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/156-157, пов.бр. 997/907, Миловановић Пашићу, 4. јул 1907.

⁶⁶ Наиме, истог дана када је Миловановић држао говор читава српска делегација је била на свечаном ручку који је давао први немачки делегат. Том приликом је барон Маршал носио и звезду српског *Белог орла*, што је био особити знак пажње према српској делегацији. Он је чак први честитао Миловановићу на његовом говору, што српски делегат посебно истиче. Да је то све представљало само део церемоније и куртоазije говори чињеница да је Немачка иступила снажно против било каквог облика обавезности арбитраже. Миловановић је тога био потпуно свестан. - Исто.

⁶⁷ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-IV, рол. бр. 315, VIII/272-275, бр. 47, изв. из Хага од 11. септембра 1907.

⁶⁸ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/158-159, бр. 29, Милићевић Пашићу, 13. јул 1907.

ва.⁶⁹ То исто је учинила и делегација Аустроугарске на седници од 29. јула, на којој је своју подршку америчком предлогу изнео и енглески први делегат сер Едвард Фрај. На тој седници је усвојен амерички предлог већином гласова и, потом, упућен посебном одбору (А) на даљу анализу. Српска делегација је, такође, гласала за амерички предлог конвенције, а указана јој је и посебна пажња, као аутору једног од предлога, тиме што је Миловановић уврштен у састав тог ужег одбора као један од 25 чланова.⁷⁰ Сви поменути предлози суштински су се разликовали једино у врстама спорова за које би била уведена обавезна арбитража. Међутим, од укупно 25 врста спорова ниједна није била прихваћена једногласно. Највећу већину, и то двотрећинску, добило је питање о бесплатној узајамној помоћи сиромашним болесницима. У недостатку једногласности по овом питању читав конвенција је била доведена у питање. Уследили су амерички и енглески предлози који су имали за циљ да спасу конвенцију. Када ниједан од ових предлога није придобио једногласност делегата, аустроугарски делегат је предложио резолуцију којом би се усвојио само принцип обавезности, док би се државе обавезале да у извесном року проуче и одлуче која питања би се могла поверити обавезној арбитражи. Поткомисија је усвојила ову резолуцију, а и српски делегат је гласао за њу.⁷¹ Поткомисија је у наставку рада, ипак, комбиновањем енглеског пројекта са другим предлозима, начинила један дефинитивни пројекат који је био синтеза пет предлога. Постигнута је апсолутна већина за осам врста спорова, и они су безусловно имали бити поверени изборном суђењу.⁷² Додатни протокол би садржавао питања која нису добила апсолутну већину, као и списак држава које су пристајале да и та питања повере изборном суђењу. Цео предлог је 16. септембра 1907. усвојен са 13 гласова за и четири против (један уздржан), чиме је одбор завршио рад без консензуса.

И енглески и аустроугарски предлог послати су на разматрање првој комисији, која је наставила свој рад 5. октобра 1907. Енглески предлог био је изложен критици немачког главног делегата, којем су се придружи-

⁶⁹ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-III, рол. бр. 314, VIII/192-193, бр. 35, изв. из Хага од 26. јула 1907.

⁷⁰ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-III, рол. бр. 314, VIII/207-208, бр. 37, изв. из Хага од 29. јула 1907; Исто, VIII/221-224, бр. 38, изв. из Хага од 5. августа 1907.

⁷¹ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-IV, рол. бр. 315, VIII/272-275, бр. 47, изв. из Хага од 11. септембра 1907. Предлог је добио 8 гласова, 5 је било против, а 4 уздржано.

⁷² Србија је гласала за енглески предлог. Претходно је, на седници одржаној 4. септембра, њен амандман на чл. 16е енглеског предлога био прихваћен са седам гласова „за“, пет „против“ и шест уздржаних. - АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-IV, рол. бр. 315, VIII/272-275, бр. 47, изв. из Хага од 11. септембра 1907.

ли и делегати Белгије, Румуније, Швајцарске и Грчке. Као браниоци предлога наступили су делегати САД, Енглеске, Португала, Аргентине и Данске. И чланови српске делегације су узели учешће у овој општој дискусији. Миловановић је изнео став да ће Србија, „...мада предлог... ни из далека не одговара... захтевима, које је она заступајући интересе једне мале државе... сматрала за потребно да помаже...“, гласати за предлог, јер је „...у њему несумњиво и формално признато и утврђено начело примене арбитраже на међународне спорове између суверених држава без икакве резерве.“ Српска делегација је намеравала да гласа и за аустроугарски предлог. Како би се сачувала доследност, у изјави датој приликом расправе о енглеском предлогу истакнуто је да ће Србија „гласати и за сваки други предлог у којем би то начело наишло признања.“⁷³ Енглески предлог је у овој комисији добио 31 глас од укупно 45, и пошто поново није било једногласности, скинут је с дневног реда. Аустроугарска резолуција је, чак, и одбијена већином гласова (14 за, 24 против, шест уздржано), јер је велики број држава чије су делегације гласале за енглески предлог сматрао аустроугарски њему супротним. Српска делегација је, доследно заступаном гледишту, подржала аустроугарску резолуцију. Њени чланови су сматрали да овај предлог, пошто се конвенција о обавезној арбитражи не може остварити у жељеном облику, „ствара најкорисније погодбе за даљи повољан развој питања.“⁷⁴ Прва комисија је урадила једино што је у том тренутку било у њеној моћи. На предлог италијанског делегата грофа Торнијелија, једногласно је 11. октобра 1907. усвојена декларација којом се истиче сагласност свих чланова о неопходности принципа обавезности изборног суђења, као и да извесна питања могу бити поверена обавезном изборном суђењу без икаквих ограничења. Био је то једини, више него скроман и готово разочаравајући, резултат четири месеца дугог и свестраног проучавања питања обавезне арбитраже. На Деветој пленарној седници конференције, одржаној 16. октобра 1907, једногласно је усвојена измењена конвенција о мирном решавању сукоба. Декларација о арбитражи је у завршни акт ушла као жеља и препорука конференције владама држава учесница.

Српској делегацији је средином августа било јасно у ком ће се смеру даље развијати рад конференције, и који је њен крајњи домет у погледу одлука. Било је очигледно да ће у питању обавезне арбитраже закључци конференције „остати далеко иза онога што би ми [Србија – прим.аут.] могли желети и што би одговарало праведним очекивањима, како нашим,

⁷³ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-V, рол. бр. 315, VIII/336-343, бр. 62, изв. из Хага од 12. октобра 1907.

⁷⁴ Исто.

тако и свију других малих држава...“⁷⁵. Истовремено је констатовано да је, ипак, избегнута опасност да буде усвојена нека неодређена формула, која би довела до тога да мале државе добију само дужности без одговарајућих права.⁷⁵ Делегација је очекивала да одлука конференције у овом питању буде на оној основи коју је поставио и српски предлог – не дајући никакву општу начелну формулу обавезности арбитраже поименично утврдити уговоре и спорове, чије се тумачење, односно решавање, може дати у надлежност изборном суду. Јасно је било да ће опсег надлежности тог суда бити далеко мањи него што је предвиђао српски предлог. Важно је истаћи да међу српским делегатима није било недоумице у погледу потписивања, било енглеског, било аустроугарског предлога. За Србију је било прихватљиво не само моментално одређивање категорија уговора и спорова који би потпадали под обавезну арбитражу (енглески предлог), већ и њихово одлагање за период након конференције (аустроугарски предлог). Било је јасно да одлука конференције, у оба поменута случаја, неће бити у нескладу са начелном основом коју је српски предлог постављао, *и пошто ће остати далеко испод оних граница* које српски предлог одређује.⁷⁶ Српски делегати су, стога, искрено жалили што, барем, аустроугарски предлог није доживео бољу судбину. Читава дебата је узела ток који је том предлогу фактички наметнуо карактер противпредлога. Требало је гласање о њему оставити за сам крај дебате, и предлог представити као средство за излаз из незгодне ситуације створене гласањем о енглеском предлогу. Унутар српске делегације преовладао је утисак да би тиме аустроугарски предлог окупио око себе далеко више, ако не и све гласове оних држава које су биле наклоњене обавезној арбитражи.⁷⁷

Српска делегација је била против америчког предлога о успостави новог сталног изборног суда, који би егзистирао паралелно са оним који је успостављен 1899. Предложено бирање судија по начелу броја становника једне државе крило је у себи опасност да права малих држава не буду довољно обезбеђена, па самим тим поменути амерички предлог није могао бити прихватљив за Србију. Србија је била међу дванаест држава које су се уздржале од гласања да ли да овај предлог буде упућен ужем одбору на

⁷⁵ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-IV, рол. бр. 314, VIII/238-244, бр. 41, изв. из Хага од 13. августа 1907.

⁷⁶ Исто.

⁷⁷ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-V, рол. бр. 315, VIII/336-343, бр. 62, изв. из Хага од 12. октобра 1907.

даљи претрес.⁷⁸ Велике силе су, ипак, из обзира према Вашингтону, прешле преко својих примедби, и начелно прихватиле амерички предлог.⁷⁹ Српска делегација се задовољила чињеницом да је истакнуто да ће се водити рачуна о мотивима држања оних држава које су се уздржале од гласања.⁸⁰ Ипак, српски делегати су били уверени да велике силе неће имати пуно разумевања и да ће, упркос онима који су се противили, остварити своју намеру и изгласати предлог. Проблем није имао ни довољно теоријске, а још мање практичне важности, да би Србија због њега улазила у сукоб са великим силама. Влада у Београду је, на изричит захтев српске делегације, одобрила њена гледишта у питању сталног међународног суда у Хагу.⁸¹ Но, отпор америчком предлогу растао је упоредо с порастом свести да се не придржава принципа правне једнакости независних држава и слободног избора судија – принципа који су чинили суштину арбитраже. Предлог је наишао на велике потешкоће и пре упућивања на разматрање комисији, и то највише у питању састава суда. Стога је првој комисији поднет предлог који се детаљно бавио организацијом, надлежностима и поступком, док су се о самом саставу суда државе потписнице имале договорити накнадно. У овом облику предлог је и усвојен на Пленуму Конференције (36 гласова „за“), али не као конвенција, већ као препорука која ће бити достављена владама држава учесница конференције. Српски делегати су сматрали да су *државе другог реда*, међу њима и Србија, на тај начин успеле да одбране поменуте принципе и постигну *не мали успех*.⁸²

Са становишта српских интереса од значаја је био и амерички предлог о ограничењу насилне наплате дугова. Тај предлог се базирао на тзв. *Драговој доктрини*. Наплате дугова једне државе поданицима других држава не би могле више да се врше силом, пре него што се спор да на решење изборном суду, и суд о томе не донесе своју одлуку. У српској делегацији су се надали да ће Конференција овај предлог проширити уопште на све спорове новчане природе између разних држава. Србија је била изузетно задужена земља и свако решење које би је обезбедило од претварања

⁷⁸ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-III, рол. бр. 314, VIII/221-224, бр. 38, изв. из Хага од 5. августа 1907.

⁷⁹ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-IV, рол. бр. 314, VIII/238-244, бр. 41, изв. из Хага од 13. августа 1907.

⁸⁰ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-IV, рол. бр. 314, VIII/233-236, бр. 43, изв. из Хага од 18. августа 1907.

⁸¹ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-IV, рол. бр. 314, VIII/238-244, бр. 41, изв. из Хага од 13. августа 1907.

⁸² АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-V, рол. бр. 315, VIII/336-343, бр. 62, изв. из Хага од 12. октобра 1907.

спорова проистеклих из тог положаја у средство политичког или војног притиска било је више него добродошло. Прихватање америчког предлога и његово евентуално проширење на све спорове новчане природе било би по Србију идеално решење у овом случају. Стога је српску делегацију посебно интересовало да ли амерички предлог обухвата само дугове проистекле из приватно-правних уговора, или и јавно-државне дугове. Предлагач, амерички делегат Портер, је искључио обавезе према повериоцима проистекле из јавно-државног дуга, јер су у том случају повериоци заштићени општим принципима међународног права. Амерички предлог у овом смислу није био до краја јасан и то је била његова главна мана. Пошто је то била практично једина конвенција усвојена на конференцији којој је био циљ да спречи, а не само да регулише рат, мора се *„жалити што и та једина победа пацифистичке доктрине има специјални карактер и што се односи специјално на прилике на једном континенту.“*⁸³ Њиме су посебно биле задовољне јужноамеричке државе, јер су добиле извесну заштиту од употребе силе од стране европских држава у име њихових поверилаца. Овај предлог је био изгласан у Првој комисији на седници од 9. октобра, а 16. октобра 1907. је усвојен и на Деветој пленарној седници Конференције са 39 гласова „за“. Српски делегати су гласали за предлог, пре свега јер се њиме судски пут ставља испред употребе оружане силе, односно сила права испред права силе.

Друга комисија бавила се усавршавањем конвенције о законима и обичајима рата на сувом, као и проблемима проистеклим из права и дужности неутралних држава. Српска делегација је одлучила да посвети нарочиту пажњу питању о почетку ратних операција. Заузет је став да ратне операције не смеју почети пре него што се учини сама објава рата, или пре него што буде упућен захтев у облику ултиматума са одређеним роком. Лако је препознати мотив српске делегације у овом случају. Српска престоница је практично била на пушкомету аустроугарских граничара и нишану аустроугарских монитора. Једини страх који је био константно присутан у предратној Србији, како код владајуће елите, тако и код обичних људи, био је страх од изненадне окупације Београда од стране Аустроугарске. Регулисање питања почетка ратних операција у складу са поменутиим замислима српске делегације било је, дакле, средство којим би се у међународном праву обезбедила препрека изненадном аустроугарском препаду који је могао резултирати катастрофалним последицама као што је обезглављивање Србије заробљавањем краља, краљевске породице и владе. Друга поткомисија Друге комисије успешно је посветила своје прве три

⁸³ Милета Ст. Новаковић, *Друга хашка конференција мира*, Београд 1911, 53.

седнице изради конвенције којом се одређује започињање рата. Питање о неопходности претходне објаве рата било је спорно и у правној науци, и у пракси, посебно након руско-јапанског рата који је отпочео без формалне објаве. У међународном праву није постојала одредба која би обавезивала државе да формално објаве рат пре почетка ратних операција. Објава рата била је, ипак, потребна да би се имао прецизан моменат, који ће бити сматран за почетак рата. С почетком рата настају и нарочите обавезе за поједине државе, па би тачно утврђивање почетка рата спречило могуће спорове у вези са питањем да ли неки почињени акт значи повреду ратних или неутралних обавеза, или не. Конференција је то питање успешно решила прихватањем француског предлога. Прва тачка чини обавезном објаву рата било декларацијом, било несумњивим ултиматумом, док друга тачка обавезује на доставу објаве рата осталим државама потписницама конвенције.⁸⁴ Ипак, ова одлука је имала више теоријски него практични значај, јер није пружала јемство против изненадних препада.⁸⁵

Пажњу српске делегације закупили су и предлози Немачке који су сматрани веома значајним, а имали су за циљ да спрече злоупотребу становника окупиране територије. Чланови српске делегације настојали су, такође, да се конвенцијом о законима и обичајима рата обезбеде хуманији услови окупације. Окупациона војска би морала да се према животу и имању становништва понаша хумано. Од њега би могла присвојити само онолико средстава колико јој је потребно, а да му не угрози егзистенцију. Српски делегати су припремили предлог да се укине чл. 49 конвенције из 1899, али су осетили да, посебно код војних делегата, не би наишли на неопходну подршку. Стога су се уздржали од изношења поменутог предлога, с уверењем да ће можда на следећој конференцији за такав предлог бити повољније расположење.⁸⁶ Питање права и дужности неутралних држава није било решено 1899. Овог пута оно је подељено на део који говори о правима и дужностима неутралних држава према зараћеним странама, и део који се бави положајем страних неутралних држављана на територији зараћених страна. Пројекат уговора о правима и дужностима неутралних држава се на петој пленарној седници конференције суочио са резервама

⁸⁴ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-IV, рол. бр. 315, VIII/279-282, бр. 46, изв. из Хага од 8. септембра 1907.

⁸⁵ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-V, рол. бр. 315, VIII/344-347, изв. Грујића из Хага од 6. октобра 1907, *Споменица о раду друге конференције мира одржане у Хагу 1907. године*.

⁸⁶ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-IV, рол. бр. 315, VIII/279-282, бр. 46, изв. из Хага од 8. септембра 1907. Текст српског предлога видети у: АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-V, рол. бр. 315, VIII/361-362.

многих држава, међу њима и Србије, услед садржаја чл. 65. На предлог Немачке, цео пројекат је враћен Другој комисији на дораду. Комисија је 9. септембра 1907. одржала седницу на којој је одустала од спорних одредаба.

Трећа и четврта комисија имале су задатак да кодификују поморско ратно право, али су резултати били ограничени. Највећи проблеми су остали нерешени, а евидентан је био сукоб Енглеске и Немачке. Српски делегати су били уздржани приликом гласања о предлогу Немачке да се укине право конфисковања приватне својине непријатељевих држављана, пошто Србија није могла бити зараћена страна на мору. С друге стране, гласали су за предлог Енглеске да се укине *contrebande de guerre* (т.ј. да се забране сметње трговини неутралних држава с противником), пошто је и Србија имала интерес да се трговини неутралних држава на мору не чине никакве препреке. Ни у једном погледу није постигнут споразум, па су све државе задржале за себе право да наставе са својом традиционалном праксом у овим питањима. Конвенције које су усвојене имале су двојак значај. Прво, многе ствари које су дотле зависиле од добре воље сваке ратне стране биле су сада утврђене општим уговорима. Друго, закључене конвенције имале су да послуже као полазне тачке за даљу кодификацију поморског ратног права. Српска делегација је гласала и за успоставу међународног суда за ратну пљачку на мору, прву међународну установу којој су државе имале поднети на оцену акције проистекле из вршења својих суверених права.

Једанаеста пленарна седница, одржана 18. октобра 1907, била је, у исто време, и закључна седница Друге конференције мира у Хагу. Потписан је *Завршни акт*, а сутрадан се приступило и потписивању усвојених докумената. Српска делегација је потписала сва усвојена документа, изузев Конвенције о установи међународног суда за пљачку на мору и Декларације о забрани бацања пројектила и експлозива из балона. Евентуално потписивање ових докумената је резервисано за касније.⁸⁷ Српски делегати су холандску престоницу напустили 21. октобра 1907.⁸⁸ Избијање Првог светског рата 1914. године спречило је одржавање Треће конференције мира у Хагу, а Србија до тада није успела да ратификује потписане конвенције.⁸⁹

⁸⁷ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-V, рол. бр. 315, VIII/357-360, бр. 68, изв. из Хага од 19. октобар 1907.

⁸⁸ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-VI, рол. бр. 315, VIII/365, пов. бр. 1553, телеграм Милићевића из Хага од 20. октобар 1907.

⁸⁹ Narodna enciklopedija SHS, I-IV, Zagreb 1925-1929, II, 400-402, *Konferencije mira u Haagu*.

ЈАВНО МЊЕЊЕ

На Првој хашкој конференцији приступ публике заседањима је био забрањен. Иако су и 1907. многи захтевали да се ни публика, ни новинари, не пуштају на седнице, већ да се ради тајно, победила је жеља да пленарне седнице буду јавне. На седнице комисија и поткомисија, међутим, осим делегата и учесника Конференције нико се није пуштао – оне су и овога пута остале тајне. Чланом бр.11 пословника Конференције решено је да се публици, као и представницима штампе, са нарочитим председниковим одобрењем, преко секретаријата конференције могу издавати улазнице за пленарне седнице, с тим да председник може решити која ће седница бити јавна, а која не.⁹⁰ Јавност је, на тај начин, до информација о току Конференције долазила преко специјалних представника штампе или агенција, који су могли присуствовати пленарним седницама, док су са седница појединих комисија и поткомисија добијана само кратка саопштења за јавност, претходно пажљиво сročена и редигована.⁹¹ Наравно, нису изостала неизбежна обавештења која су поједини учесници Конференције давали одређеним новинарима у циљу упознавања јавног мњења са неким дешавањима на Конференцији, или ради представљања позиције неке државе у одређеном светлу. Никола Пашић и српски делегати, посебно Миловановић и Милићевић, су били свесни да је неопходно водити рачуна о ставу јавности, не само због представе која ће бити створена о српској позицији и предлозима, него и због целокупног утиска који ће произвести резултати рада Конференције.⁹²

Јавно мњење је било разочарано дугим трајањем Конференције. Друга хашка конференција радила је укупно 126 дана, и у том периоду одржано је укупно 165 пленарних и комисијских седница. Недовољна јавност дата њеном раду чинила је да се то дуго трајање тумачило неслогом и неуспехом, а прави разлог је била многобројност и обим питања која је Конференција имала да реши. Уосталом, јавно мњење је и овога пута доведено у својеврсну недоумицу недовољно дефинисаним називом Конферен-

⁹⁰ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол. бр. 314, VIII/108-109, бр.13, изв. из Хага од 21. јуна 1907.

⁹¹ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-III, рол. бр. 314, VIII/169-172, бр. 33, изв. из Хага од 18. јула 1907.

⁹² АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-II, рол бр. 314, VIII/154-155, бр.28, изв. из Хага од 23. јуна 1907. Пашић је тражио од Милићевића да му пошаље списак најважнијих представника европске штампе који се налазе у Хагу, што је овај и учинио у извештају од 18. јула 1905. – Исто, 1907, Ф-VIII, Д-III, рол. бр. 314, VIII/169-172, бр. 33, изв. из Хага од 18. јула 1907.

ције. И 1899. и 1907. била су распрострањена очекивања, да ће конференција донети корисна решења која ће допринети одржању мира. То су била питања о разоружању и осигурању општег мира. Дуге и исцрпљујуће расправе јесу вођене, али је жељени резултат изостао. Уместо тога, главни резултати постигнути су на подручју ратног права, како сувоземног, тако и поморског. Такви резултати, ма колико они корисни били, нису могли надокнадити изостанак успеха у питањима која су била кључна у очима јавног мњења. Оно је осетило недовољност постигнутог резултата, и разочарање је било теже уколико су наде биле веће.

Чланови српске делегације су били свесни да се у јавном мњењу највише очекивало од питања разоружања, као и да се, након неуспеха Конференције у овом питању, јавност највише интересовала за питања о обавезној арбитражи и сталном међународном суду.⁹³ „Радови на конференцији... споро напредују и све више се може констатовати да ће јој коначни резултати бити незнатни, кад се упореде с великим апаратом који је стављен у покрет.“ Ипак је уочена жеља да се учине напори да не пропадну сви предлози, како би се осигурале тековине и напредак Конференције. Милићевић је изразио наду да ће такво расположење бити од користи баш у питању о изборном суду.⁹⁴ На почетку заседања је и генерал Грујић био оптимиста, и критиковао је оне који нису очекивали практичне резултате од конференције. Сматрао је оправданим наде да би Конференција, попут претходне, која је створила установу Међународног арбитражног суда, могла донети *позитивне користи човечанству*.⁹⁵

Међутим, било је јасно да су резултати и у овим питањима сувише незнатни, да би се могло надати да ће успети да задовоље очекивања јавног мњења.⁹⁶ Грујић сасвим јасно истиче, подвлачећи разлог због којег је скуп назван конференцијом мира, да се на том пољу нису могли постићи никакви позитивни резултати. Стога се сложио с преовлађујућим утиском да је конференција била фијаско, и да су њен сазив и рад били некори-

⁹³ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-IV, рол. бр. 314, VIII/238-244, бр. 41, изв. из Хага од 13. августа 1907. Милићевић, као један од упућенијих српских дипломата у ову проблематику, био је и пре почетка конференције свестан њених ограничених домета у питању разоружања. – Исто, 1907, Ф-VIII, Д-IV, рол. бр. 315, VIII/245, бр. 44, изв. из Хага од 23. августа 1907.

⁹⁴ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-III, рол. бр. 314, VIII/192-193, бр. 35, изв. из Хага од 26. јула 1907.

⁹⁵ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-VI, рол. бр. 315, VIII/432-433, пов.бр. 2850, изв. Грујића из Хага од 9. јуна 1907.

⁹⁶ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-IV, рол. бр. 315, VIII/272-275, бр. 47, изв. из Хага од 11. септембра 1907.

сни.⁹⁷ Позитиван допринос конференције Грујић је видео у законима и обичајима рата, чија се вредност није могла оспорити, као и чињеници да је Конференција на многа питања бацила нову светлост, и да је показала којим путем ваља ићи да би се дошло до њиховог практичног решења. Та решења он је очекивао у будућности, на Трећој конференцији мира, када ће добар део заслуга моћи да се припише раду Друге конференције, која је извршила претходну неопходну припрему терена, али *није била срећна да сама побере плодове својега рада.*⁹⁸

Интересовање српског јавног мњења за рад Конференције 1907, али и идеје које је она покушавала да спроведе у живот, било је знатно веће него 1899. Српско јавно мњење је испратило рад Конференције у складу са својом развијеношћу, способношћу да врши анализу рада једног међународног скупа, и простором који је посвећиван питањима спољне политике. Дневна штампа је посветила солидан простор раду Конференције у односу на простор који су заузела друга спољнополитичка питања током ова четири месеца. Неретко су објављивани и дужи чланци, или читаве серије чланака, који су били специјално посвећени овом питању. Преузимани су и новински чланци који су излазили у утицајнијим европским листовима. Ставови о исходу и значају Конференције су се кретали од умереног оптимизма до скептицизма.⁹⁹

Научно оријентисани часописи, као што су *Српски књижевни гласник* и *Архив за правне и друштвене науке*, посветили су озбиљнију и детаљнију пажњу раду конференције. Војислав Вељковић је 1901. у *СКГ*-у истакао да се у питању разоружања ништа није могло постићи, јер су се егоистична начела, којима се руководи међународна политика уопште, испречила испред општих интереса човечанства. Говорећи о посредовању и међународним анкетним комисијама, и њиховом практичном обезвређивању унетим рестрикцијама, Вељковић је увидео да је конференцији мира било *„суђено да и најлепше и најкорисније идеје извитопери.“* На крају је констатовао да је Конференција мира изазвала разочарање, и да су хумане и мирољубиве идеје руског цара претрпеле пораз.¹⁰⁰ Милета Ст. Новаковић је, у дужем низу бројева *Архива* од 1908-1911, извршио анализу рада

⁹⁷ АС, МИД, ПО, 1907, Ф-VIII, Д-V, рол. бр. 315, VIII/344-347, изв. Грујића из Хага од 6. октобра 1907, *Споменица о раду друге конференције мира одржане у Хагу 1907. године.*

⁹⁸ Исто.

⁹⁹ *Самоуправа, Штампа, Трговински гласник, Видело, Београдске новине, Вечерње новости, 1907.*

¹⁰⁰ Војислав Вељковић, *Конференција мира, СКГ I (1901), 36-49, 122-133, 191-206.*

Друге конференције, која је 1911. била објављена и у посебном издању под називом „Друга хашка конференција“. Закључци његове анализе, пре свега са правне тачке гледишта, могу се сумирати у неколико реченица. Сматрао је да су обим и важност одлука Друге конференције далеко већи од одлука Прве. Друга конференција није имала помпезан почетак као прва, али ни њен завршетак није далеко од скромног у односу на очекивања јавности. Програм Друге конференције се разликовао од програма Прве по реализму, и то је допринело да уроди плодом. Новаковић је сматрао да су резултати Друге конференције били многобројни и важни, и да се права слика успеха може добити ако се Конференција посматра не као конгрес мира, него као конгрес међународног права. По питању принципа обавезности арбитраже Новаковић сматра да је немачко становиште било једино правилно и реално. Сматрао је да су главни резултати Конференције остварени на пољу ратног права, нарочито поморског ратног права и неутралности, иако је огроман труд уложила и у питању мирног решавања међународних спорова. Новаковић је мишљења да би довољан „прогрес био и да је конференција мира само израдила уговор о међународном суду за отмице“, као и да су сви резултати њеног рада довољни да јој се не може пребацити неплодност. „И да је два пута мање створила него што је[сте], конференција би потпуно оправдала свој сазив.“¹⁰¹

ЗАКЉУЧАК

Србија је реално оцењивала значај идеја и питања која су била предмет расправе, али и њихов домет, односно потенцијал и способност Конференција мира да те идеје спроведу у живот. Идеје разоружања и општег мира биле су далекосежне саме по себи, и Србија као мала држава није могла поступити другачије него што јесте. Међутим, ове идеје, постављене у контекст међународних политичких и економских односа у овом периоду, нису могле бити реализоване у потпуности. Многобројни испреплетани и сукобљени интереси великих сила, општа атмосфера неповерења и несигурности, специфичност односа великих и малих држава, недостатак правних инструмената и многи други фактори допринели су да механизми успостављени у циљу реализације ових идеја буду далеко од неопходних, и да самим тим њихова вредност буде доведена у питање. Стога су идеје мира и разоружања, посматране из перспективе малих држава, добијале посебну димензију. Постављало се питање како успешно уклопити

¹⁰¹ Милета Ст. Новаковић, *Друга хашка конференција мира*, Београд 1911, 181.

интересе једне мале државе у покрет за достигнуће универзалних и цивилизацијских вредности тих идеја, у контексту вечног проблема односа између великих сила и њихових малих суседа. Србија се, оправдано, бојала ситуације у којој би механизми попут обавезности арбитраже, услед своје несавршености и непрецизности, имали једно значење за велике силе, а савим друго за мале државе. Србија се, попут других малих држава, бојала да ти механизми не постану само још једно средство притиска великих на мале, да у потрази за силом права мали не наиђу на право силе. Прихватањем ових механизма мале државе би ризиковале, да свој нижи положај, који у извесној мери само фактички постоји, још и правно признају. Стога је наступ српских делегација, и 1899. и 1907, био инспирисан тежњом да се оваква ситуација избегне по сваку цену. Услед претходно поменутих разлога принцип обавезности арбитраже, ипак, није добио облик којег су се плашиле мале државе.

Србија је свој став према одређеним питањима формулисала не само с обзиром на специфични положај малих држава, већ и у складу са националним интересима. Државни врх и јавност видели су одређени потенцијал у инструментима међународне политике и права, чију је практичну примену Конференција мира имала да обезбеди. Политичка питања нису могла, ни на мала врата, ући у програм Конференције, али су решења одређених питања могла имати утицаја на политичке и економске токове и проблеме. Србија се борила против привидне обавезности арбитраже, и истицала да је искључиво за прецизно дефинисан принцип обавезности, који ће подједнако важити за све, како у теорији, тако и у пракси. Желела је што ширу примену принципа обавезности, па је пред Конференцију изашла са предлогом да и трговински спорови, као и спорови проистекли из државних дугова, буду уврштени у групу спорова за које би арбитража била обавезна. Тиме би Србија добила додатно осигурање у односима са великим силама, посебно са Аустроугарском, али и додатно оружје у царинском рату који је био у пуном јеку. Наравно, државни врх Србије је реално сагледавао шансе овог предлога, па се није ни надао његовом усвајању на Конференцији. Србија је била и против принципа разоружања који би се, на исти начин, применио како на велике, тако и на мале државе. Независност малих држава зависила је од њихове решености и моћи да је бране. Такође, док су пред њом стајали неостварени национални задаци и завршетак процеса ослобођења и уједињења српског народа, Србија није могла да прихвати било какву врсту разоружања.

Приликом избора делегата, српска влада је 1907. далеко више водила рачуна о њиховој стручности, него што је то чињено осам година раније. Уочљиво је да су 1899. сви чланови српске делегације били у веома

блиским везама са владајућом династијом Обреновић. Мијатовић је дуго година био један од најближих и најповерљивијих сарадника краља Милана, док је Машин био бивши девер будуће српске краљице Драге. Иако се његова стручност не може оспорити, важно је истаћи да је Вељковић, убрзо након Конференције 1899, постао лични секретар краља Александра. Насупрот томе, Србија је на Конференцији 1907. наступила са делегацијом састављеном од искусних државника, вештих политичара, дугогодишњих дипломата и одличних правника, посебно из области међународног права. Учесће српске делегације у раду Конференције било је активније и озбиљније, а наступ знатно запаженији, него на Конференцији одржаној 1899. Посебну пажњу је на себе скренуо Милован Миловановић, који је на Конференцији постигао велики лични и дипломатски успех. Први пут је неко из Србије заузео високо, потпредседничко, место на међународном скупу великог значаја. Суштина и садржај конвенција и декларација које је Конференција усвојила нису излазили из оквира ставова и гледишта које је српска делегација заузела током заседања у Хагу. У неким питањима, чак, они у доброј мери заостају иза онога што је српска делегација у извештајим својој влади обухватила као пожељно и корисно, не само из угла српских интереса и интереса малих држава, него и интереса демократије и човечанства уопште. Српска влада је одобрила гледишта чланова делегације и ставове које је она заузимала у читавом низу различитих питања. Важно је истаћи да је Србија на Конференцији наступила опрезно, и да је током читавог њеног заседања настојала да, упоредо с борбом за своје интересе и јачање принципа међународног права, избегне неугодну конфронтацију с великим силама и негативне политичке последице. Отуда је проистекло повлачење амандмана на један члан енглеског предлога о обавезној арбитражи, као и одустајање од оштрије и доследније опозиције енглеско-америчко-немачком предлогу о начину избора судија за нови стални међународни изборни суд.

У холандској престоници Србија се представила као држава која штити интересе своје, али и других малих држава; као држава која уочава значај и поштује принципе међународног права, правде и хуманости; као држава која уме да пронађе меру између својих и општих интереса, односно да због једних не угрожава и не доводи у питање друге. Најсликовитија илустрација оваквог приступа Србије свакако је гласање за аустроугарску резолуцију о арбитражи, иако су две државе биле у царинском рату. Дакле, Србија се представила као држава која је способна да уочи директну и тесну повезаност својих интереса и општих принципа, и корист коју и једни и други из таквог међусобног односа могу да извуку. Међутим, чињеница да су интереси појединих држава, пре свега великих сила, одигра-

ли пресудну улогу у умањивању напретка и развоја међународног права и резултата конференције, свакако није промакла пажњи српских делегата. Ипак, морамо констатовати да је и Србија, у складу са доминантном политичком климом у Европи тог доба, границе залагања за опште принципе и универзалне вредности постављала на местима на којима су се они косили са виталним националним интересима. Србија је настојала да ове принципе искористи у своју корист, кад год се налазила у тешком положају, а да их пренебрегне у случајевима када су могли спутавати предузети политички курс, или довести у питање остварење националних циљева.¹⁰²

Након низа година током којих је виђена као извор политичке и финансијске нестабилности, неретко и као држава завереника и краљеубица, Србија је 1907. добила две изузетне прилике да се Европи представи у потпуно другачијем светлу. То је успешно остварила, како на Балканској изложби у Лондону, тако и на Другој конференцији мира у Хагу. Србија је на Другој конференцији мира одиграла запажену улогу, запажену у мери у којој је то било могуће једној малој балканској држави. Играти улогу Давида у причи чију су коначну судбину одређивали интереси Голијата, а истовремено задржати реалну представу о својим могућностима и реалним дOMETИМА Конференције, није било нимало лако. Са Конференције се српска делегација вратила уверена да се дужи период мира може остварити једино решавањем акутних политичких проблема од међународног значаја. Завршни суд Војислава Вељковића о Првој конференцији мира 1899. одсликава и утисак који је преовладао код многих држава и политичара и након Друге конференције мира 1907.¹⁰³ Нова ера у међународном праву и

¹⁰² Тако је у споразум са Бугарском 1904. унешена клаузула по којој се сва спорна питања имају решити пред судом у Хагу, док у споразуму из 1912. она не постоји. Улогу арбитра требало је да преузме искључиво руски цар. Такође, док је током 1906. и 1907. владала велика неизвесност у погледу исхода царинског рата, Србија се интензивно залагала за изношење ове врсте спорова пред суд у Хагу. Касније је то чинила у далеко мањој мери. Коначно, у свом одговору на аустријски ултиматум 25. јула 1914, Србија је, свесна малих шанси да он буде прихваћен ма како вешто био срочен, предложила да се спор изнесе и пред међународни суд у Хагу. Овај потез је био вешто средство за придобијање светског јавног мњења, а далеко мање израз привржености принципу обавезне арбитраже.

¹⁰³ „Наша државна и народна будућност зависи... исто, а можда и још више, од победе великих идеја међународне правде..., колико и од повећања наше моралне и физичке снаге. Ми имамо да тежимо за временом када ће се у међународне односе уносити много више љубави према правди него ли сад. Али докле то време не дође – ако уопште икада дође – конференција мира пружа нам један наук, а тај

међународној политици, којој се генерал Сава Грујић надао, и чија је почетна тачка имао бити споразум о обавезној арбитражи међународних спорова, морала је да сачека нека друга времена и државнике.

је да нам мач буде вазда оштар, а барут вазда сув.“ – В. Вељковић, *Конференција мира*, СКГ I (1901), 206.

Nenad MILENOVIĆ

SERBIA AND THE SECOND HAGUE PEACE CONFERENCE, 1907

Summary

The participation of Serbia at the Hague Peace Conference in 1907 is important as an example of the small nation's perception of the movement for arbitration, limitation of armaments and further development of international community. It is an illustration of methods through which a small state endeavored to ideologically accommodate itself within a discourse of universal values of peace, justice and humanity, without impairing its vital interests and damaging its relations with the great powers. The contribution of Serbia to the proceedings of the Second Peace Conference was greater and more recognized and appreciated than the role Serbia had played at The Hague in 1899. Its delegation included crafty statesmen, seasoned diplomats and experts excelled in international law. It was the first time in its history that a statesman from Serbia attracted such attention and attained vice-presidency of a committee at the international congress of immense value and importance. The fundamental nature of conventions and declarations adopted in 1907 were in harmony with the premises of Serbian foreign policy, national interests and official position taken at the Dutch capital. Serbian delegation realistically assessed the importance, value and scope of ideas, questions and problems dealt with, but also the ability of the conference to provide the framework for implementation of the potential solutions. Serbia presented itself as a state prepared to identify its own interests with the interests of other small nations; as a state able to perceive the magnitude and substance of the principles of international law and community; and, finally, as a state capable to find the proper measure between fulfilling its own interests and complying to common values. But, the Serbian policy was, also, in accordance with prevailing contemporary notion of primacy of national interests over the interests of international community, dominant in Europe and the World at the threshold of the 19th and 20th century. After a decade and a half during which she was perceived as the politically and financially unstable Balkan country, and often designated as the realm of king slayers and plotters (after 1903), Serbia managed to change a bit this almost established and dangerously widespread image in European public opinion through participation at the Second Hague peace conference in 1907.